

УДК 94(438):”1989-2004”

**А. В. Беззубенко**

### **ХЕЛЬСИНСЬКИЙ ФОНД З ПРАВ ЛЮДИНИ В ПОЛЬЩІ (1989 – 2004 рр.)**

*У статті розглядається місце і роль правозахисних неурядових організацій у житті Польщі в 1989 – 2004 рр. на прикладі Хельсинського фонду з прав людини. Аналізуються основні види діяльності Фонду в країні та за кордоном.*

**Ключові слова:** Хельсинський фонд з прав людини, правозахисна діяльність, моніторинг, неурядові організації.

*В статье рассматривается место и роль правозащитных неправительственных организаций в жизни Польши в 1989 – 2004 гг. на примере Хельсинского фонда по правам человека. Анализируются основные виды деятельности Фонда в стране и за рубежом.*

**Ключевые слова:** Хельсинский фонд по правам человека, правозащитная деятельность, мониторинг, неправительственные организации.

*This article discusses the place and role of human rights NGOs in the life of Poland in 1989 – 2004 for example, the Helsinki Foundation for Human Rights. The major activities of the Fund in the country and abroad are analyzed.*

**Key words:** Helsinki Foundation for Human Rights, advocacy, monitoring, non-governmental organizations.

**Постановка<sup>22</sup>проблеми.**

Демократизація

суспільного і політичного життя як наслідок

змін, що сталися в 1989 р. дозволила Польщі прийняти в повному обсязі міжнародні норми в галузі захисту прав людини. Результатом цього стала ратифікація цілої низки договорів та міжнародних контрольних процедур, відновлення діяльності правозахисних неурядових організацій. Ці заходи, спрямовані також на створення певної думки про польську систему демократії, правопорядок та права людини, в очах міжнародної громадськості стали важливим кроком Польщі на шляху вступу до Ради Європи, Північноатлантичного союзу, а також до Європейського Союзу.

**Аналіз актуальних досліджень.** В науковій літературі практично відсутні дослідження, присвячені діяльності Хельсинського фонду з прав людини в Польщі. Окремі аспекти діяльності Фонду висвітлені в статтях української дослідниці О. Клименко [5], російського історика М. Бухаріна [4], польського правозахисника М. Новицького [6]. Міжнародна діяльність Хельсинського фонду з прав людини висвітлена в праці «Międzynarodowa działalność polskich organizacji rozrządowych» [3] за редакцією Гражини Чубек. Історію виникнення Хельсинського комітету з прав людини, Хельсинського фонду з прав людини, аналіз діяльності Фонду в Польщі та за кордоном, характеристика проведених програм та реалізованих проектів містить офіційний сайт Хельсинського фонду з прав людини [2].

**Мета статті.** На прикладі Хельсинського фонду з прав людини розглянути місце і роль правозахисних неурядових організацій в житті Польщі 1989 – 2004 рр. Проаналізувати основні види діяльності Фонду в країні та за її межами.

**Виклад основного матеріалу.** Хельсинський фонд з прав людини в Польщі, з офісом у Варшаві, було засновано в 1989 р. Його створенню передувала семирічна діяльність Хельсинського комітету в Польщі, який діяв підпільно в період воєнного стану з 1982 р. Ця підпільна організація, що мала добре організовану мережу інформантів по всій країні, складала доповіді про правопорядок в Польській Народній Республіці і порушення міжнародних норм у сфері прав людини.

Після державних перетворень, що відбулися в Польщі у 1989 р., члени Комітету вирішили вийти з підпілля і створити незалежний інститут, який би займався освітою і дослідженнями у сфері прав людини. У зв'язку з тим, що діюче польське законодавство того часу не дозволяло створювати незалежні інститути такого роду, було вирішено створити фонд, який би реалізовував освітні та дослідницькі програми [2]. Як про це згадує Марек Новицький: «...наприкінці 1989 року члени комітету організували Хельсинський Фонд з прав людини. Ми бажали створити щось на зразок незалежного інституту з вивчення і дослідження прав людини. У цей час в Польщі неможливо було створити такий інститут, і ми застосували форму правового фонду» [6].

Отже, наприкінці 1989 р. члени Хельсинського комітету з прав людини в Польщі на свої кошти заснували Хельсинський фонд з прав людини з установчим капіталом в 200 доларів США. Фонд очолив Марек Новицький – правозахисник, експерт у сфері прав і свобод людини європейського рівня, тренер, технолог правозахисного руху, президент Фонду з 1990 р. до 2003 р. [7].

Діяльність Хельсинського фонду з прав людини в Польщі полягала в реалізації просвітницьких програм, що була організована в трьох напрямках [6]. Перший напрямок – це громадське просвітництво. Для цього використовувалися можливості телебачення, радіо і засобів масової інформації, через які транслювалися програми про права людини. Програми, як правило, було організовано таким чином, що вибирався окремий випадок, який набував широкого розголосу в суспільстві, в студію запрошені були три-чотири експерти з Хельсинського фонду з прав людини, які обговорювали дану проблему в аспекті її вирішення [6].

Протягом 1989 – 2004 рр. Фондом знято 10 фільмів про права людини. Перші п'ять – це двадцятихвилинні фільми з доступним і зрозумілим для польського населення аналізом основних правових понять: рівність, свобода, межі влади. Наступні 5 фільмів були присвячені власне правам людини: право на власність, право на особисте життя і свободу слова тощо [2].

В деяких польських газетах і журналах є постійні рубрики Фонду. Наприклад, в «Rzeczpospolita» – це одна з найбільших польських газет – є постійна рубрика, де Фондом представлені рішення європейської комісії і європейського трибуналу з прав людини [6]. Є постійні рубрики в спеціалізованих журналах, наприклад, в «Palestra» який отримують всі адвокати і прокурори Польщі. Разом у співпраці з польською молоддю видається журнал «Поліс, журнал про мистецтво громадського життя», що містить інформацію про демократію, права людини, політику з точки зору підростаючого покоління.

Другий напрямок – це школа з прав людини, найважливіша програма Хельсинського фонду з прав людини. Учнями школи можуть бути тільки люди з закінченою вищою освітою (обов'язкова умова); це – юристи, журналісти, вчителі, офіцери поліції, судді, прокурори, актори, художники. Крім школи, Фондом створена мережа відділів Фонду, які займаються різноманітною діяльністю: навчанням дітей, правами людей в психіатричних лікарнях, правами в'язнів тощо [6].

Третій напрямок – це професійна освіта, спрямована на визначені професійні групи. Імпульсом до появи такого виду діяльності Фонду стало звернення до нього офіцерів поліції з проханням розпочати навчання з прав людини студентів відповідного польського навчального закладу. У той час було підготовлено перший підручник «Права людини для офіцерів поліції»

і розроблено робочу програму навчання офіцерів, суддів, журналістів [6].

У досліджений нами період Хельсинським фондом з прав людини реалізовану низку програм. Так, Програма безкоштовної юридичної допомоги іноземцям і біженцям була заснована в 1992 р. У сферу реалізації Програми входило моніторинг дотримання польською владою Конституції Республіки Польща, постанов Женевської Конвенції 1951 р. про статус біженців, Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, а також польського законодавства у сфері прав біженців. Декілька разів на тиждень в офісі Фонду організувались консультації з юристом. Зміст проведених розмов є посадовою таємницею. Щорічно юристи Фонду приймають більше тисячі відвідувачів, проводять телефонні та письмові консультації [2].

Реалізовано найбільш важливі проекти, пов'язані з охороною прав дитини. Так, в результаті праці експертів була опублікована книга «Про права дитини» (у двох частинах), що є спробою опису правової ситуації дитини в різноманітних аспектах життя – у сім'ї, школі, лікарні, перед судовими органами тощо. Група випускників Школи з прав людини провели дослідження в початкових і середніх школах. У дослідженнях взяли участь більше трьох тисяч учнів зі ста шкіл Польщі. Крім цього було проведено інтерв'ю з учнями, директорами шкіл, проаналізовано устави шкіл, і деяких підручників з точки зору дотримання права на інформацію. В результаті досліджень було опубліковано рапорт під назвою «Права учня в школі» [2].

Юридична клініка «Невинність» діє в рамках Хельсинського фонду з прав людини з 1999 р. В ній беруть участь студенти юридичних факультетів: Варшавського університету, Вищої Школи Торгівлі і Права, Університету імені кардинала Стефана Вишинського, а також Факультету прикладних суспільних наук і ресоціалізації та Інституту суспільної профілактики і ресоціалізації Варшавського університету. В клініку направляються справи осіб, обвинувачених або засуджених в кримінальних справах, які не визнають своєї вини. Серед таких справ студентами клініки обираються ті, в яких, на їхню думку, докази, зібрані по справі, є недостатніми для винесення вироку. Етапи розгляду справи: попередній розгляд справи з точки зору порушення прав людини (збір інформації, документів, дослідження судових актів, зустріч з захисником), моніторинг судового процесу, підготовка рапорту з висновками і пропозиціями, розробка проекту юридичної оцінки у випадку підтвердження порушення прав людини.

У Польщі Фонд здійснював і продовжує здійснювати спільні програми з Фондом ім. Стефана Баторія, Польським бюро Фонду Фрідріха Науманна, Об'єднанням молодих журналістів POLIS, Центром конституціоналізму і правової культури Інституту Суспільних справ, Фондом ім. Роберта Шумана. Крім того, Хельсинський

фонд з прав людини проводить професійні консультації з проблем порушення особистих або політичних прав, а також реалізує освітні програми, як для неурядових організацій, так і державних установ (поліція, судова система, пенітенціарна система, прикордонні служби тощо). Фонд регулярно співпрацює з Бюро досліджень і аналізів Сейму, а також з парламентськими комісіями.

Одним із напрямків діяльності Фонду є волонтерство. Хельсинський фонд з прав людини підтримує постійний контакт з випускниками Школи з прав людини. Майже половина із 769 випускників (дані на липень 2005 р.) співпрацює з Фондом в статусі волонтера при вирішенні конкретних питань, за якими слідкує Фонд в місцях їх проживання (спостереження за судовими процесами, візити в місця позбавлення волі та ізоляторах), а також приймає участь у моніторингових заходах [2].

Міжнародна діяльність Фонду насамперед стосується теоретичної освіти в галузі прав людини, передачі досвіду вмілого використання механізмів їх захисту (організація громадських кампаній з різних правових питань, техніка моніторингу прав людини), навчання професійних груп, проведення експертних консультацій тощо [3, с. 24]. Так, Хельсинський Фонд з прав людини протягом декількох років щорічно організує у вересні Міжнародні літні школи з прав людини [5, с. 62]. Це десятиденні курси, які розповідають про філософію та історію прав людини, інструменти і системи захисту прав людини в різних країнах, особливо в Європі. З плином часу кількість бажаючих взяти участь (особливо з країн СНД) зростає, тому з 1998 р. Фондом організується і Міжнародна зимова школа з прав людини (основна відмінність від літньої школи в тому, що заняття переводяться тільки на російську мову, тоді як під час літньої школи також і на англійську мову). Багато хто з учасників обох шкіл після їх закінчення, пройшли також організовані Фондом семінари в Школі вмінь практичної суспільної діяльності і/або взяли участь у Вищому міжнародному курсі з прав людини для лідерів НУО [2].

В рамках Школи вмінь практичної суспільної діяльності Хельсинський фонд з прав людини провів також довгострокові програми, що склалися з різних видів діяльності, метою яких є зміцнення руху на захист прав людини в окремих країнах. В досліджуваний період такого роду проекти реалізовані, зокрема, для Росії (2001 р., 2002 р.), України (2002 р.) та країн Середньої Азії і Кавказу [5, с. 62].

Хельсинський фонд з прав людини підтримує професійні дії неурядових організацій з СНД, спрямованих на посилення демократії, верховенства права і дотримання прав людини в цих країнах і регіонах. Однак, навчання практичним навичкам суспільної діяльності є малоефективним, якщо випускники не мають можливості застосувати на практиці свої теоре-

тичні знання та вміння. Тому, Інститут «Відкрите суспільство» і Хельсинський фонд з прав людини створили Фонд Малих Грантів імені Марєка Новицького, що дає можливість, з однієї сторони, підтримувати ініціативи випускників курсів, а з іншої – продовжити процес навчання посередництвом надання експертних консультацій як на етапі підготовки, так і на етапі реалізації проектів.

Крім цього організуються зустрічі міжнародного рівня, метою яких є просвітництво. Так, у 1995 р. було організовано конференцію «Інструменти захисту прав людини в конституціях посткомуністичних країн». Участь взяли члени рад конституційних комісій парламентів регіону і експерти з Заходу [6]. З кінця 1999 р. Фондом розробляється програма громадського контролю над спецслужбами. Розпочали з того, що запросили до Варшави людей зі спецслужб Східної і Західної Європи та США. Більшість неурядових організацій, які в тій чи іншій мірі зацікавлені проблемою прав людини, намагались переглянути досвід контролю спецслужб в демократичних країнах.

Від самого початку свого існування Хельсинський фонд з прав людини здійснює спільні програми з багатьма міжнародними і західними організаціями. Серед них можемо відмітити на міжнародному рівні – Раду Європи (Директорат з прав людини), Центр з прав людини ООН, Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, Міжнародну Хельсинську федерацію з прав людини (IHF), Міжнародну групу у справах меншин (Minority Rights Group International), Міжнародну Амністію (Amnesty International), Міжнародну комісію юристів (International Commission of Jurists), Міжнародний інститут з прав людини (International Institute for Human Rights – Strasbourg); за кордоном – багаточисельні хельсинські комітети (зокрема, голландський, шведський, норвезький, чеський, словацький, російський тощо), Меморіал, Ініціатива прав для суспільного інтересу (Public Interest Law Initiative (при Колумбійському університеті в Нью-Йорку), Центр досліджень національної безпеки (Вашингтон), INTERIGHTS (Лондон), Фонд Фрідріха Науманна тощо [2].

Кошти на свою діяльність Фонд отримує: від великих фондів, таких як – Фонд Форда (Ford Foundation), Інститут Відкритого Суспільства (Open Society Institute), Фонд Чарльза Стюарта Мотта (Charles Stewart MOTT Foundation), Фонд Джона и Катрін Макартурів (The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation), Фонд ім.

Стефана Баторія (Fundacja im. Stefana Batorego), Німецький Фонд Маршалла (German Marshall Fund), Фонд Фрідріха Науманна (Friedrich Naumann Stiftung), Будинок Свободи (Freedom House); від неурядових організацій, з якими співпрацює, – Шведська секція міжнародної комісії юристів, Голландський хельсинський комітет, Інститут на підтримку демократії у Східній Європі; від міжнародних організацій – Рада Європи, ОБСЄ, із коштів Європейського Союзу, з фондів Організації Об'єднаних націй, а також від приватних донорів [2].

На сьогодні Хельсинський Фонд з прав людини є однією з найбільш досвідчених і професійних неурядових організацій у сфері прав людини не тільки в Польщі, а й в Європі. Основна мета діяльності Фонду як в країні, так і за кордоном, – освіта в галузі прав людини, правового врядування та конституціоналізму.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Gliński P., Lewenstein B., Śiciński A. Samoorganizacja Społeczeństwa Polskiego: Trzeci Sektor / P. Gliński, B. Lewenstein, A. Śiciński. – Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2002. – 318 s.
2. Helsińska Fundacja Praw Człowieka. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hfhrpol.waw.pl/Nprogram2-ru.html>.
3. Międzynarodowa działalność polskich organizacji pozarządowych / Pod redakcją Grażyny Czubek / Fundacja im. Stefana Batorego. – Warszawa, 2002. – 57 s.
4. Бухарин Н. И. Строительство гражданского общества в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 90-е годы XX века – начало XXI века / Н. И. Бухарин // Новая и новейшая история. – 2005. – № 1. – С. 26-49.
5. Клименко О. Демократизация международного співробітництва в діяльності польських неурядових організацій / О. Клименко // Історіографічні дослідження в Україні. – К.: НАН України, 2003. – Ч.2. – С. 59 – 69.
6. Новицкий М. Фундаментальная лекция о правах и свободах человека. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hro.org/node/181#m21>.
7. Черневич-Умер Т. Марек Новицкий (1947 – 2003) / Т. Черневич-Умер // Новая Польша. – 2004. – № 1. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.novpol.ru/index.php?id=165>.